

راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی و کاربرد آن در آینده

**(راهبردهای جمهوری اسلامی ایران
برای مقابله با حمایت کشورها از رژیم عراق
در هشت سال جنگ تحمیلی و نحوه به کارگیری
این راهبردها در تهدیدات آینده)**

نویسنده:

آ. حیات مقدم

دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

مرکز انتشارات راهبردی

تهران - ۱۳۹۸

سیناسانه	:	جنت محمد، سن ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور	:	راهبردهای جمهوری اسلامی ایران، در جنگ تحمیلی و کاربرد آن در آینده / نویسنده: امیر حبیب مهدی
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، انتشارات، ۱۳۹۷
مشخصات ظاهری	:	۲۸۰ ص.
شابک	:	۹۷۸-۶۲۲-۶۳۵۰-۱۴-۳
وضعیت فهرست نویسی	:	فبا
موضوع	:	استراتژی نظامی
موضوع	:	Military strategy
موضوع	:	جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹-۱۳۶۷
موضوع	:	Iran-Iraq War, 1980-1988
موضوع	:	جنگ -- آینده نگری
موضوع	:	War -- Forecasting
موضوع	:	ایران -- دفاع ملی
موضوع	:	Iran -- Defenses
سناسه فروده	:	دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، انتشارات
رده بندی کنگره	:	DSR1۶۰ ج۲ (۸۲) ۱۳۹۷
رده بندی دهی	:	۹۵۵/۰۸۴۳
شماره ثبت کتابخانه ملی	:	۵۵۹۱۱۷۴

راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی و کاربرد آن در آینده

نویسنده: امیر حیات مقدس

ویراستار علمی: فتح الله کرمی

ویراستار ادبی: مینا مجلسی، مهدی مهدی

ناظر ویراستار: مرتضی چشمه نور

صفحه آرا: مینا مجلسی

طراح جلد: زهرا مهدوی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۸

ناشر: انتشارات دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۵۲۰۰۰۰ ریال

همه حقوق چاپ و نشر این کتاب محفوظ است.

دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

مرکز انتشارات راهبردی

نشانی انتشارات: تهران، ضلع شمالی بزرگراه شهید بابایی، بعد از اتوبان هنگام،

دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی

نشانی اینترنتی: www.sndu.ac.ir

تلفن: ۲۲۹۷۰۳۴۳

فهرست مطالب

۲۱	فصل اول: تعاریف و مفاهیم
۲۲	مفهوم راهبرد (استراتژی)
۲۸	نوع و ماهیت راهبرد
۳۱	جنگ
۳۱	جنگ تحمیلی
۳۲	تهدیدات
۳۳	حمایت و انواع آن (سیاسی، نظامی، اقتصادی و...)
۳۳	پیشینه علمی کتاب
۳۹	فصل دوم: پیشینه روابط ایران و عراق
۴۱	شرایط ایران و عراق قبل از شروع جنگ
۴۸	ساختار نظامی
۴۹	روابط ایران و عراق پس از انقلاب اسلامی
۵۱	علل تجاوز عراق
۵۲	علل سیاسی
۵۳	ویژگی‌های فکری و اخلاقی و تمایلات صدام حسین
۵۴	خط مشی حزب بعث حاکم بر عراق
۵۵	علل نزدیک جنگ
۵۸	چگونگی پایان جنگ تحمیلی
۶۳	فصل سوم: درس‌های جنگ تحمیلی
۶۵	نگرش همه‌جانبه، عمل تخصصی
۶۶	اصالت قدرت ملی و ضرورت قدرت بین‌المللی
۶۸	شناخت عالمانه، تصمیم‌گیری آگاهانه و عمل مشتاقانه
۷۱	ارزشمندی دفاع، ضد ارزش بودن جنگ

۷۲	 بسیج در ایران
۷۴	 بسیج از نگاه امام علیه السلام
۷۷	 بسیج در حوزه امنیت داخلی و ثبات اجتماعی
۷۸	 بسیج از نگاه امام خامنه‌ای مد ظله العالی
۷۸	 بسیج در مفهوم خاص
۷۸	 بسیج در مفهوم عام
۸۳	فصل چهارم: تهدیدات آینده (شناخت و بررسی تهدیدات)
۸۵	 انسان و تهدید
۸۶	 انسان به عنوان موجودی بدذات
۸۶	 انسان به عنوان موجودی فاعلی، قابل تربیت (اکتسابی) و اصلاح‌گر
۸۷	 تهدید
۸۷	 تهدیدهای امنیتی - تهدیدهای عمومی
۸۷	 تهدید بازدارنده - تهدید خزنه
۸۸	 تهدید سخت - تهدید نرم
۸۹	 تعریف و ادراک ماهیت تهدیدات
۹۱	 درک تهدید
۹۴	 ماهیت تهدید
۹۷	 سنجش و ارزیابی تهدیدات
۹۷	 شاخص‌های وجود تهدید
۹۸	 شاخص‌های سنجش تهدید
۹۹	 دامنه و گستره تهدید
۹۹	 سطح ارزشی تهدید
۹۹	 سطح عددی
۱۰۰	 فوریت (نزدیکی و دوری تهدید از نظر زمانی و مکانی)
۱۰۰	 توان تهدید (قدرتمندی تهدیدگر و تهدیدشونده)
۱۰۱	 زمان و تهدید

۱۰۲	 مکان تهدیدات
۱۰۲	 موقعیت
۱۰۳	 مجاورت
۱۰۵	 منابع تهدید
۱۰۵	 تهدیدات داخلی (تهدیدات درون مرزی)
۱۰۸	 تهدیدات خارجی (تهدیدات برون مرزی)
۱۰۹	 منابع تهدیدات خارجی
۱۱۲	 تشخیص تهدیدات خارجی
۱۱۲	 گونه‌شناسی تهدیدات از نظر ابعاد
۱۲۱	 گونه‌شناسی تهدیدات از نظر سطح تهدید
۱۲۲	 گونه‌شناسی تهدیدات از نظر توازن و سادگی در تهدید
۱۲۳	 گونه‌شناسی تهدیدات از نظر تقارن در تهدید
۱۲۳	 گونه‌شناسی تهدیدات از نظر پیچیدگی
۱۲۴	 گونه‌شناسی تهدیدات از نظر هویت
۱۲۵	 گونه‌شناسی تهدیدات از نظر جنس
۱۲۶	 گونه‌شناسی تهدیدات از نظر کانون تهدید
۱۲۶	 گونه‌شناسی تهدیدات از نظر انگیزه تهدید
۱۲۷	 گونه‌شناسی تهدیدات از نظر کارویژه تهدید
۱۲۸	 تهدیدات سخت و نرم
۱۲۹	 شاخص‌های ارزیابی و مدیریت تهدید
۱۳۳	 نکات مؤثر در تحلیل تهدیدات نظامی
۱۳۶	 شاخص‌های برآورد تهدید
۱۴۳	 موانع برآورد
۱۴۸	 ابزارهای ذهنی کمک‌کننده به برآوردکنندگان تهدیدات
۱۵۱	فصل پنجم: کشورهای حامی عراق در جنگ تحمیلی علیه ایران
۱۵۳	 حامیان عراق

۱۵۶	عربستان سعودی
۱۵۷	حمایت‌های سیاسی و نظامی عربستان سعودی از عراق
۱۵۹	کویت
۱۶۱	اردن
۱۶۳	ترکیه
۱۶۶	امارات متحده عربی
۱۶۷	بحرین
۱۶۸	قطر
۱۶۸	یمن شمالی
۱۷۰	عمان
۱۷۱	فلسطین
۱۷۱	لبنان
۱۷۲	چین
۱۷۳	ژاپن
۱۷۴	حامیان فرامنطقه‌ای
۱۷۵	کشورهای قاره اروپا
۱۷۵	فرانسه
۱۷۹	انگلستان
۱۸۱	شوروی
۱۸۵	ایتالیا
۱۸۶	آلمان
۱۸۹	اتریش
۱۸۹	بلژیک
۱۹۱	قاره آمریکا
۱۹۱	آمریکا
۱۹۸	برزیل

۱۹۹	آرژانتین
۲۰۰	کشورهای قاره آفریقا
۲۰۰	مصر
۲۰۲	سودان
۲۰۲	تونس
۲۰۳	سومالی
۲۰۳	آفریقای جنوبی
۲۰۴	نقش سازمان‌ها و شخصیت‌های منطقه‌ای و جهانی در کمک به عراق
۲۰۴	سازمان کنفرانس اسلام
۲۰۵	اتحادیه عرب
۲۰۵	شورای همکاری کشورهای حوزه خلیج فارس
۲۰۶	سازمان‌های بین‌المللی
۲۰۷	شورای امنیت سازمان ملل متحد
۲۰۷	قطعه‌نامه ۵۹۸
۲۰۹	جنش غیرمتعددها
۲۱۱	سازمان منافقین
۲۱۳	فصل ششم: جنگ و جنگ‌های آینده
۲۱۵	معنای لغوی جنگ
۲۱۶	تعاریف جنگ
۲۱۷	دیدگاه‌های مختلف درباره ماهیت جنگ
۲۱۸	دیدگاه رئالیستی جنگ به دو رویکرد
۲۲۰	گونه‌شناسی جنگ
۲۲۳	آشنایی با مفاهیم جنگ آینده
۲۲۳	رویکردهای عمده به مفهوم جنگ در آینده
۲۲۶	اهداف و علل جنگ‌های آینده
۲۲۶	اهداف کنشگران جنگ

۲۲۷	علل جنگ و جنگ‌های آینده
۲۳۴	بررسی علل و عوامل جنگ‌های معاصر
۲۳۵	اهداف و علل جنگ‌های قرن بیست و یکم
۲۳۶	ویژگی‌های عمده جنگ‌های آینده
۲۳۷	ویژگی جنگ‌های آینده از دیدگاه اندیشمندان نظامی
۲۳۸	ناسازه‌های (پارادوکس‌ها) غالب در جنگ‌های آینده
۲۴۵	مدلی برای جنگ و جنگ‌های آینده
۲۴۵	ابعاد و مؤلفه‌های جنگ‌های آینده
۲۴۷	تفکر درباره آینده راهبردی جنگ
۲۴۹	جنگ از دیدگاه اسلام
۲۴۹	ویژگی‌های محیط امنیتی - جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی
۲۵۶	حمایت‌ها و انگیزه‌ها و تسکین‌های ایام شده به عراق در جنگ تحمیلی
۲۶۰	چشم‌انداز تهدیدات آینده ایران (میان مدت)
۲۶۶	نفوذ در ارکان نظام جهت شکل‌دهی به تصمیمات غلبه فرهنگی و اجتماعی
۲۶۹	منابع و مآخذ

پیشگفتار

جنگ پدیده‌ای است که عمیقاً بر حیات حوزه‌های گوناگون یک دولت - ملت تأثیر می‌گذارد. در برخی از مقاطع، جنگ‌ها می‌توانند موجب شکل‌گیری دولت‌های جدید شوند یا به امحای آن‌ها بینجامند. همچنین موجب تغییر مرزها در میان کشورهای موجود شوند. بر همین اساس این مفهوم در کنار صلح، اصلی‌ترین موضوعات مطالعاتی در روابط بین‌الملل و نقطه عزیمت شکل‌گیری نظریات گوناگون در این عرصه را تشکیل می‌دهد. با این نگاه به مهم‌ترین جنگ‌های دوره معاصر در فاصله سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ شمسی، این جنگ در پی مجموعه‌ای از عوامل زمینه‌ساز و مناقشه‌های فزاینده سیاسی - نظامی با تجاوز نیروهای عراق به ایران آغاز شد. تلاش ایران برای بیرون‌راندن دشمن و بازپس‌گیری مناطق اشغالی و غلبه بر عراق، بن‌بست جنگ و فرسایشی‌شدن آن، گسترش دخالت نیروهای بیگانه در منطقه خلیج فارس، - یک شهرها، استفاده گسترده عراق از سلاح‌های شیمیایی و نهایتاً رویارویی آمریکا با ایران، گسترش جنگ نفتکش‌ها و بین‌المللی‌شدن ابعاد جنگ و نیز عملکرد شورای امنیت سازمان ملل در طول جنگ و پس از آن در معرفی عراق به‌عنوان آغازگر جنگ و پذیرش مجدد قرارداد الجزایر از سوی این کشور، از جمله مشخصه‌های بارز آن به شمار می‌آید (رضایی، ۱۳۹۴).

از ۳۱ شهریور سال ۱۳۵۹ که عراق جنگ خود را با جمهوری اسلامی ایران شروع کرد تا صدور قطعنامه ۵۹۸ در ۲۷ تیر ۱۳۹۷ بین دو کشور، راهبرد ایران، در برابر تجاوز نظامی عراق ثابت و مشخص بوده است. البته راهبرد نظامی و عملیاتی جمهوری اسلامی ایران در دوران مختلف جنگ تغییر کرده و متناسب با اوضاع جبهه‌ها راهکارهای مختلفی برای مقابله با ارتش عراق اتخاذ شده است.

راهبرد جمهوری اسلامی ایران را که تا آخر جنگ تغییر چندانی نکرد، می‌توان با برداشت از سخنان و پیام‌های بنیان‌گذار انقلاب اسلامی، حضرت امام خمینی رحمه‌الله دارای چارچوبی به شرح ذیل دانست:

۱- عدم پذیرش آتش‌بس تا زمانی که یک نظامی و یک سرباز عراقی در خاک ایران حضور دارد؛

۲- اثبات اقتدار سیاسی، فرهنگی و نظامی ایران در طول جنگ، به‌ویژه در پایان آن؛

۳- حفظ تمامیت ارضی ایران و عدم پذیرش در تغییر مرزهای کشور با عراق، به‌خصوص در اروندرود و تأکید بر خط تالوگ در شناسایی مرز اروندرود؛

۴- وادارکردن عراق به پذیرش معاهده ۱۹۷۵ که مبنای حقوقی مرزهای ایران و عراق است و صدام حسین چهار روز قبل از شروع جنگ آن را ملغی اعلام کرده بود؛

۵- پذیرفتن عراق به‌عنوان متجاوز در جنگ از سوی مجامع رسمی بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد؛

۶- تعیین غرض و سیاست خسارات ناشی از جنگ از دولت متجاوز؛

۷- رسیدن به صلح با ایران با بیمان کردن دشمن از آغاز و تحمیل جنگ به ایران.

با توجه به راهبردهای فوق، جمهوری اسلامی ایران، راهبرد عراق را که برقراری آتش‌بس بین دو کشور پس از اشغال حدود ۲۰ هزار کیلومتر مربع از سرزمین‌های استان‌های مرزی بود بی‌اثر و به تمامی هیأت‌های صلح اعلام کرد که تنها راه پذیرش آتش‌بس برای ایران «خروج بی قید و شرط آتش از خاک ایران» است. همچنین ایران مذاکره مستقیم با عراق را قبل از بیرون‌راندن تیرای متجاوز از خاک خود نپذیرفت و بر «اعتبار معاهده ۱۹۷۵» در تلاش‌های بین‌المللی تأکید کرد (اعلام، ۱۳۹۵).

راهبرد در جنگ که به تعیین هدف، روش رسیدن به آن و ابزار مناسب در این راه معطوف است، در سه سطح راهبرد، عملیاتی و تاکتیکی قابل بررسی است. برای بررسی راهبرد جمهوری اسلامی ایران طی هشت سال دفاع مقدس، نخست باید اهداف کمی یا فیزیکی نبرد را از اهداف سیاسی آن جدا کنیم. هر چند در جنگ ایران و عراق مرزهای جغرافیایی تغییری نکردند، اما پیامدهای آن تأثیرات ریشه‌داری بر کشورهای درگیر و همچنین مناسبات منطقه‌ای و بین‌المللی گذاشت. به همین دلیل در این رویارویی فرسایشی درازمدت کشورهای گوناگون به فراخور توانایی و گستره منافع خود دست به دخالت در

آن زدند. در این جنگ، سه لایه از بازیگران درگیر که شامل بازیگران همسایه، پیرامونی و فرمانطقه‌ای بودند در شرایط نظام دوقطبی تلاش کردند تا به منظور پیگیری منافع خود نقش مؤثری در آن ایفا کنند. واقعیات موجود نشان می‌دهند که در مقطع جنگ تحمیلی، منافع این بازیگران غالباً با حمایت از عراق و جلوگیری از پیروزی جمهوری اسلامی ایران پیوند خورده بود و به نوعی شاهد جنگی نامتقارن میان دو کشور بودیم. برای توضیح این شکاف باید به اوضاع خاص کشورهای دیگر و منطقه و همچنین وضعیت بین‌المللی توجه داشت.

با وقوع انقلاب اسلامی و بی‌ثباتی سیاسی در داخل کشور، زمینه برای عراق جهت توسعه‌طلبی سرزمین فراهم شد و صدام با این تصور که چندپارگی سیاسی درون ایران، زمینه را برای فروپاشی این کشور فراهم خواهد کرد، جنگی ویرانگر را علیه ایران آغاز کرد. در واقع، با وقوع انقلاب اسلامی هم ساختار سیاسی ایران متحول شد و هم تحولاتی در سطح منطقه به وجود آمد که موجب شد در نهایت جبهه‌ای هم‌سو علیه ایران و انقلاب اسلامی شکل بگیرد. البته در دوران حکومت شاه و تا قبل از معاهده ۱۹۷۵ الجزایر نیز، برخی اوقات درگیری‌های پراکنده‌ای بین ایران و عراق به وجود می‌آمد، اما به جنگی گسترده تبدیل نمی‌شد؛ چراکه ایران خود را با حمایت آمریکا در منطقه یک قدرت نظامی می‌دانست و از سوی دیگر تا حدودی دور از ذهن بود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، اوضاع منطقه و ساختار قدرت در غرب آسیا به هم ریخت و ایران از گردونه قدرت آمریکا خارج شد و به سمت شوروی هم گرایش پیدا نکرد. بنابراین در پی گسست قدرت در منطقه به وجود آمد؛ چرا که ایران می‌خواست خود را به عنوان موجودیتی مستقل تعریف کند و به هیچ‌یک از ابرقدرت‌ها در عرصه بین‌المللی وابستگی نداشته باشد. این خاطر در جریان توضیح این امر حضرت امام خمینی علیه السلام در ۱۵ دی ۱۳۵۸ در این باره فرمودند:

«... ما آمریکا را بیرون کردیم که دولتی اسلامی به وجود آوریم، نه اینکه شوروی را جایگزین آن کنیم. شعارهای ملت ما این حقیقت را جلوه‌گر می‌سازد. ما مرتباً

گفته‌ایم نه غرب و نه شرق. اگر روزی شوروی به ما فشار آورد با همان نیرویی با آن مقابله خواهیم کرد که به ما امکان بیرون راندن آمریکا را داد؛ یعنی نیروی ایمان...»

بنابراین، در آن دوران اوضاع بین‌المللی نیز چندان خوشایند ایران نبود. تسخیر سفارت آمریکا در ۱۳ آبان ۱۳۵۸ به همت دانشجویان پیرو خط امام علیه السلام به قطع رابطه آمریکا در فروردین ۱۳۵۹ انجامید. حمله نظامی آمریکا به ایران در ۵ اردیبهشت ۱۳۵۹ و شکست آن در صحرای طبس نیز سبب خصمانه‌تر شدن سیاست آمریکا در مورد جمهوری اسلامی ایران شد. ^۱ از سوی دیگر با طولانی‌تر شدن عدم حضور آمریکا در فضای سیاسی جمهوری اسلامی ایران، آمریکا به دنبال فرصتی برای بازگشت به ایران بود تا در فضای جدید بتواند سیاست‌های خود را پیش ببرد. از آن طرف شوروی نیز از یک سو متحد عراق محسوب می‌شد و از سوی دیگر نمی‌توانست ایران را یک متحد مطمئن در آینده ببیند.

وجود این ساختار بین‌المللی و کنار شرایط خاص منطقه‌ای، وضعیت انقلابی ایران و شرایط دیکتاتوری شدید در عراق منجر به جنگ هشت‌ساله‌ای شد که شاید مهم‌ترین هدف آن از نظر قدرت‌های بزرگ پیگیری از توسعه انقلاب اسلامی و در نهایت از بین بردن آن در ایران باشد. کشورهای منطقه نیز با هدف جلوگیری از انقلاب ایران و توسعه قدرت ایران انقلابی و به دلیل برخی مؤلفه‌های دیگر مانند تضاد ایدئولوژیک یا ناسیونالیسم عربی به حمایت از عراق پرداختند. دولت عراق نیز با مداخله‌ی خود اهداف متعددی را دنبال می‌کرد که توسعه ارضی و افزایش قدرت منطقه‌ای و همچنین جلوگیری از گسترش انقلاب اسلامی در مرزهای خود از مهم‌ترین آن‌ها بود. در این راستا جمهوری اسلامی ایران می‌بایست اقداماتی را در سطح راهبردی انجام می‌داد و با اتخاذ راهبردهای مؤثر مانع شکل‌گیری یا استمرار حمایت کشورها از عراق می‌شد.

در این کتاب، نویسنده بر آن است تا در راستای اهداف پژوهش پس از اینکه اوضاع و شرایط داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی ایران و عراق را به‌عنوان زمینه ایجاد این جنگ مورد ارزیابی قرار داد، ویژگی‌های حمایت از عراق در جنگ هشت‌ساله را در ابعاد گوناگون و راهبردهایی را که ایران برای مقابله با آن‌ها در دو مقطع زمانی پیروزی نیروهای انقلابی در

جبهه طی سال‌های ۶۰ و نقطه عطف این روند در سال ۶۷ اتخاذ کرد بررسی کند و جمع‌بندی و نتایج حاصله را برای نحوه بهره‌برداری از این راهبردها در تهدیدات آینده در مجموعه مدونی ارائه دهد.

کنکاش در مورد جنگ ایران و عراق یکی از مهم‌ترین رسالت‌های پژوهشگران رشته‌هایی مانند جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و علوم نظامی است. در واقع این دوره، مقطعی از تاریخ ایران را رقم می‌زند که پیامدهای آن به هیچ‌وجه محدود به یک یا چند دهه نخواهند شد و در حال حاضر چه در زندگی روزمره خود و چه در عرصه تصمیم‌سازی ملی، با تأثیرات آن روبه‌رو هستیم.

یکی از زمینه‌های پژوهشی که اهمیت بسزایی دارد و در پی آن هستیم تا در مجموعه جامعی به آن پردازیم، مسائل حمایتی‌های انجام‌شده از طرفین درگیر در این جنگ و تبیین راهبردهایی است که برای مقابله با آن اتخاذ شدند. در این پژوهش، حمایت‌های انجام‌شده از کشور عراق مورد تأکید است؛ چرا که حجم کمک‌ها و حمایت‌های صورت‌پذیرفته از این کشور، چه در سطح منطقه‌ای و چه در سطح بین‌المللی، با حمایت‌های محدود از جانب چند کشور ضعیف از ایران قابل مقایسه نیست. شاید مهم‌ترین عنصر در وجود این شکاف، شکل‌گیری انقلاب ایدئولوژیک در یکی از مهم‌ترین کشورهای متحد غرب در منطقه و البته رویکردی سیاسی در تقابل با سیاست غرب باشد. اندیشه‌ای که نه تنها رژیم شاه را برنمی‌تابید، بلکه به نوعی خواستار انقلاب در روابط و مناسبات بین‌المللی بود.